

Odlike reprodukcije seljačkog gazdinstva — model za istraživanje njenih tipova

Vojin Radomirovič

I

Seljačko gazdinstvo, kao oblik odnosa proizvodnje u poljoprivredi, pokazuje se na prvi pogled veoma elementarnim, a njegova opšta struktura i ekonomika izgleda vrlo jednostavna i šablonska. Međutim, ono je kompleksna ekonomska i socijalna institucija i kao takvo predstavlja zaostatak prošlih načina proizvodnje i društvenog života. To je ona srednja linija koja vodi od prvobitnih zajednica kroz sve tipove društva do današnjih dana. Feudalizam ga je unekoliko zatvorio i vezao, ali je s razvijanjem društvene podele rada i prodiranjem robne proizvodnje ono nanovo oživelo. Kao konglomerat naturalne i sitne robne proizvodnje, seljačko je gazdinstvo zajednica dveju suprotnosti u kojoj napretku vodi i preovladava robna proizvodnja. Naturalni okviri postaju sve slabiji a proizvodnja za tržište vodi uključivanju u širu društvenu, pre svega ekonomsku, zajednicu kroz međusobnu razmenu dobara.

Seljačko gazdinstvo predstavlja socijalno-ekonomsku jedinicu u sklopu šire zajednice — sela. »Selo, ili bolje reći ono što se od dvanaestog veka pod tim imenom razume, bilo je davno jedna potpuna ekonomska organizacija. To davnašnje selo bilo je izvor svega što je stanovništvu za život trebalo: zemlje, ogreva i građe, paše za stoku itd. Današnje je skup prividno odeljenih porodica, ali u stvari tesno vezanih međusobno svakodnevnim i neizbežnim vezama koje je suvremeni društveni i privredni život nametnuo i učinio potrebnima.«¹ Danas su se veze između gazdinstava u okvirima sela znatno izmenile u odnosu na period na koji se odnosi prethodna ocena (1910—1912). Robna proizvodnja na jednoj strani udružuje i zbližuje ljude preko zajedničkih interesa, a na drugoj strani razbija stare tradicionalne veze sela i patrijarhalne zadruge.²

¹ Mihailo Avramović, *Naše seljačko gazdinstvo*, Beograd, 1928, str. 8.

² O ovome raspravljaju Mijo Mirković, *Održanje seljačkog posjeda*, Zagreb 1937, i Karl Kaucki, *Agrarno pitanje*, Beograd 1953.

Seljačko gazdinstvo obuhvata tri sastavna elementa: a) domaćinstvo, odnosno porodicu, kao potrošačku zajednicu, b) gazdinstvo kao proizvodnu jedinicu i c) posed (imovinu), odnosno vlasništvo nad zemljom i drugim sredstvima za proizvodnju. »Pojam gazdinstva (ekonomska jedinica) se često meša sa pojmom zemljišne svojine ili »poseda« (socijalno-pravna ustanova), naročito u malo seljačkim područjima gde je po pravilu vlasnik zemlje u isto vreme i obrađivač tj. šef gazdinstva«.³ Mi, međutim, izraz »seljačko gazdinstvo« uzimamo u širem značenju, tj. kao pojam koji obuhvata sva tri napred navedena elementa. Pored naziva »seljačko gazdinstvo« danas su u upotrebi i neki drugi, kao što su »individualno gazdinstvo«, »porodično gazdinstvo« i sl. Naše opredelenje za izraz »seljačko gazdinstvo« uslovljeno je njegovim širim korišćenjem u naučnoj literaturi,⁴ statističkim publikacijama,⁵ a i u narodnom jeziku. Proces preobražavanja seljačkog gazdinstva, koji bi opravdavao terminološke izmene, neće u ovom napisu biti posebno razmatran, te otuda i ostajanje na klasičnoj terminologiji.

Seljačkom gazdinstvu u našim krajevima, posebno u dinarskom području, prethodio je oblik porodične zadruga kao privredne jedinice u poljoprivredi. Kućna ili porodična zadruga raspada se usled povećavanja stanovništva na istoj površini zemljišta i prodiranja robne proizvodnje. Uporedo s vlasništvom zadruga, postojala je i kolektivna svojina sela na šume i pašnjake, što je svima omogućavalo držanje stoke i osiguran izvor prihoda u oskudici. »Kolektivna zemljišna svojina bila je osnovica stočarstva, a pošto je stočarstvo bila najvažnija privreda to je i osećanje za kolektivnu svojinu kao osnovicu te privrede bilo vrlo jako«.⁶ Stočarstvo onoga doba tipičan je primer ekstenzivne poljoprivrede kada se u zemlju ulagalo vrlo malo rada, tj. jedino kada je trebalo skidati prirodne plodove: drvo, travu, voće i slično. Porodična svojina širila se na račun kolektivne, uporedo s uvećavanjem stanovništva i prelazenjem s ekstenzivnog stočarstva na ratarske kulture. Tada se u zemlju počelo ulagati sve više rada i jačati osećanje zemljišne svojine. »Radom se zemlja i po osećanju učini više svojom, više osvoji. Naša seljačka zemljišna svojina i jeste postala radom. Time što je radom stvorio od nekog zemljišta rodnu zemlju, ona je dobila svoju vrednost i postala seljakova«.⁷

Oko zemljišne svojine u ekonomskoj nauci se raspravljalo mnogo i često jednostrano. Na nju je ponekad svaljivana odgovornost za teškoće života i rada preko dve trećine svetskog stanovništva i problemi jedne od osnovnih privrednih oblasti. Da li je moguće ukidanje svojine na zemlju, ili se radi samo o promeni oblika svojine? Zemljišna svojina je do sada imala svoj koren u ograničenosti zemljišne površine i prinosa, imajući u vidu dostignuti nivo proizvodnih snaga. Međutim, zemljišna svojina je, kao i sam način proizvodnje, nezavisan od volje ljudi i ona postoji kao objektivno data. »Opravdanje zemljišne svojine, kao i svih drugih oblika svojine

³ Dr Sava Obradović, *Statistika*, Beograd 1948, s. 131.

⁴ Pored radova Mihaila Avramovića i Mije Mirkovića, Velimir Bajkić, *Seljački kredit*, Beograd 1928, Milan Komadinić, *Problem seljačkih dugova*, Beograd 1934, Nikola Kostadinović, *Seljačko gazdinstvo u Jugoslaviji*, Beograd 1939.

⁵ *Anketa o seljačkim gazdinstvima*, SZS Beograd 1952—1963; *Seljačka gazdinstva*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd 1955—1958.

⁶ Sreten Vukosavljević, *Istorija seljačkog društva I*, Beograd 1953, s. 184.

⁷ Isto, s. 186. »Rad onih koji su prvi orali polje i koji su ih ogradili da bi osigurali žetvu, učinio je da zemlja prestane da bude zajednička svima i ustanovio je svojinu nad nepokretnostima«, (Tirgo) Pol Gemeling, *Veliki ekonomisti*, Beograd 1931, s. 52.

nekoj određenog načina proizvodnje, jeste u tome što je sam način proizvodnje istorijski prelazno nužan, pa dakle i odnosi proizvodnje i razmene koji iz njega proizlaze».⁸

II

Seljačko gazdinstvo je narodna privreda u minijaturi — embrion koji sadrži sve organe razvijenog organizma. Kao nerazvijena narodna privreda, to gazdinstvo obuhvata sve faze reprodukcije: proizvodnju, raspodelu, razmenu, uslovno i potrošnju, a kao i većina zaostalih privreda teži autarhiji. Razmena se za seljačko gazdinstvo javlja kao uzgredna i pomoćna faza reprodukcije, ali sve redovnije i intenzivnije, što je protivrečnost njegove egzistencije.

Upoznati ekonomiku seljačkog gazdinstva znači ispitati probleme svakog od navedenih elemenata reprodukcije, dakle, ekonomiku proizvodnje, potrošnje, raspodele i razmene. Ako ma koji od ovih momenata u procesu reprodukcije gazdinstva nije ekonomičan, čitava organizacija trpi, odnosno čitav proces reprodukcije dovodi se u pitanje. Razumljiva stoga postaje, mada nazadna i konzervativna, težnja seljačkog gazdinstva da sve konce ima u svojim okvirima, tj. da što manje zavisi od spoljnih ekonomskih uslova, pošto je inače njegova zavisnost od prirodnih uslova utvrđena. Autarhija i zatvorenost seljačkog gazdinstva predstavljaju danas znakove njegove slabosti i zaostalosti.

Ma koliko težila autarhiji, seljačka su gazdinstva u savremenim uslovima, bilo kapitalizma bilo prelaznog perioda socijalizma, nužno uključena u tržišne odnose i novčanu privredu. Za seljačka gazdinstva redovno su interesantna dva tržišta: a) tržište robe (proizvoda rada) i b) tržište rada (radne snage), bilo da se na njima javljaju kao kupci ili kao prodavci. Sitna gazdinstva su po pravilu na prvom tržištu kupci, a na drugom prodavci, dok je kod srednjih i većih gazdinstava složeniji odnos prema tržištu. Razlika između seljačkog gazdinstva i kapitalističkog preduzeća u poljoprivredi ispoljava se u karakteru njihove reprodukcije: kapitalističko preduzeće kupuje radnu snagu, a proizvode prodaje na tržištu, dok seljačko gazdinstvo proizvodi radnom snagom domaćinstva, najvećim delom za vlastite potrebe, izlazeći na tržište samo delom proizvodnje. No, pogrešno bi bilo uzimati seljačko gazdinstvo kao dato jednom zauvek. Osobnosti se javljaju i prostorno i vremenski. Duže zadržavanje ovog oblika i tipa odnosa proizvodnje znak je nedovoljne razvijenosti društvene podelje rada i stagniranja proizvodnih snaga.⁹

U uslovima kapitalizma seljačko je gazdinstvo podvrgnuto procesu raslojavanja: iz njegovih redova nastaje masa proletarizovanih domaćinstava i mali broj krupnih, kapitalističkih gazdinstava. Da bi seljačko gazdinstvo

⁸ Karl Marks, **Kapital III**, Beograd 1948, s. 541.

⁹ »Ovaj oblik zemljišne svojine ima za pretpostavku, da, kao i u njenim ranijim oblicima, seosko stanovništvo bude u velikoj brojnoj nadmoćnosti nad gradskim, dakle, da, mada inače vlada kapitalistički način proizvodnje, ovaj bude samo malo razvijen i da se zbog toga koncentracija kapitala i u drugim granama proizvodnje kreće u uskim granicama i preovlađuje rasepkanost kapitala. Po prirodni stvari moraju proizvođači, seljaci, ovde trošiti pretežni deo poljoprivrednog proizvoda kao neposredno sredstvo za izdržavanje, a samo suvišak preko toga ulazi u trgovinu s gradovima kao roba«. (Marks, **Kapital III**, s. 696—697).

postalo krupno-robno, tj. kapitalističko, nije bezuslovno potrebno da proširuje površinu poseda. »Glavna linija razvitka kapitalističke poljoprivrede sastoji se baš u tome što se sitno gazdinstvo, ostajući sitno po površini zemlje, pretvara u krupno, po razmerama proizvodnje, po razvitku stočarstva, po razmerama upotrebe đubriva, po razmerama primene mašina«. ¹⁰ Danas se u nas ne može govoriti o postojanju kapitalističkih gazdinstava u poljoprivredi. Krupni robni proizvođači su društvena gazdinstva, no i u okvirima datog maksimuma od 10 ha može se povećati proizvodnja većim ulaganjem rada i sredstava, dakle intenziviranjem proizvodnje, i to je sada put kojim se kreće razvoj proizvodnje u okvirima takozvane seljačke poljoprivrede.

Ako bi se reprodukcija obavljala u okviru sva tri navedena elementa seljačkog gazdinstva, imali bismo čisto naturalno privređivanje, što je u stvarnosti vrlo retko i događa se samo izuzetno. Pored ova tri elementa javlja se i četvrti element reprodukcije — **tržište**, koje igra ulogu dopune, ali nužne dopune, kao što je međunarodna razmena za narodnu privredu. U tome je osnovna protivrečnost seljačkog gazdinstva: napredovanje je vezano za veću tržišnost njegove reprodukcije, a proizvodnja za tržište razbija okvire izolovanosti i autarhičnosti. Kod čistog tipa seljačkog gazdinstva nema tržišta rada kao elementa reprodukcije, no takvih je manji broj gazdinstava. Prema obimu seljačko gazdinstvo može da vrši prostu, uvećanu ili umanjenu reprodukciju, ali je prosta reprodukcija pravilo.

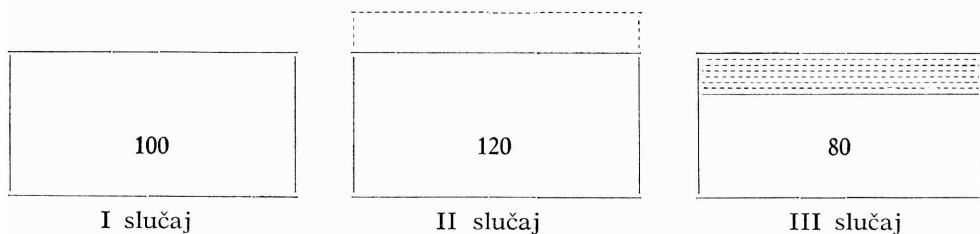
Neke pretpostavke za ova razmatranja dobijene su prethodnim ispitivanjem grupe od pet gazdinstava veličine poseda: 2, 4, 6, 8 i 10 ha.¹¹ Pošlo se od toga da gazdinstvo proizvodi kao preduzeće, tj. pretpostavljena je potpuna robna proizvodnja. Odnos između opredmećenog rada i troškova živog rada iznosio je u proseku 54,4 : 45,6, pa se može uzeti da je odnos između konstantnog i varijabilnog kapitala 50 : 50. Stopa viška rada, odnosno viška vrednosti, prosečno je iznosila 99,30%, pa se može uzeti zaokruženo — 100%. Ovde je, međutim, neophodna jedna ograda. Kod ispitivanih gazdinstava svako je, pošto isplati materijalne troškove i nadnice, ostvarilo višak koji je iznosio 50% do 136% na troškove radne snage. Na drugoj strani imali smo da je gazdinstvo I zapošljavalo samo 2/3 raspoložive radne snage, II nešto preko 1/2, a gazdinstvo III iskoristilo je 3/4 raspoloživog radnog fonda domaćinstva. Jedino su gazdinstva IV i V davali dovoljno posla, a gazdinstvo V čak i suviše; radna snaga domaćinstva mogla je da obavi samo 2/3 poslova. Ovim smo došli do osnovnog problema ekonomike većine naših seljačkih gazdinstava — **do problema zaposlenosti**, i to ne kakve-takve, već produktivne i rentabilne zaposlenosti raspoložive radne snage domaćinstva. Takozvani višak vrednosti u prva dva gazdinstva preobratio bi se u još veći manjak sredstava za održavanje članova domaćinstva. Jedini izlaz za njih je da prodaju radnu snagu i tako, umesto nadnice s viškom vrednosti, dobiju bar sigurnu nadnicu.

Ako ovako shvatimo tzv. čist prinos, produit net ili višak, tj. kao ostatak vrednosti posle isplaćene dovoljno zaposlene radne snage i obezbeđenog domaćinstva sredstvima za život, onda se u praksi mogu javiti tri slučaja:

¹⁰ V. I. Lenjin/ **Novi podaci o razvitku kapitalizma u poljoprivredi I**, Beograd 1951, s. 50.

¹¹ Vojin Radomirović, **Prilog ispitivanju ekonomike seljačkog gazdinstva**, Letopis naučnih radova Poljoprivrednog fakulteta, Novi Sad 1963, 7 sveska, s. 125—151.

- I Gazdinstvo dovoljno zapošljava radnu snagu domaćinstva, isplaćuje nadnice, obezbeđuje potrebna sredstva domaćinstvu, ali ne daje nikakav višak preko toga.
- II Gazdinstvo preko isplaćenih nadnica i potreba domaćinstva ostvaruje izvestan višak.
- III Gazdinstvo ne može produktivno da zaposli svu radnu snagu domaćinstva i isplati nadnice, niti da podmiri potrebe domaćinstva.

Kakve se mogućnosti reprodukcije prema obimu i karakteru javljaju kod svakog od ova tri slučaja?

I slučaj. (a) Prosta reprodukcija. (b) Uvećana reprodukcija na osnovu snižavanja standarda — ograničavanje potrošnje. (c) Umanjena reprodukcija — troši se deo imovine za povišenje standarda preko uobičajenog. Već kod ovog prvog slučaja javlja se, usled nedovoljno rentabilnog zaposlenja radne snage na gazdinstvu, njeno prebacivanje na poslove van gazdinstva. To je jedan od načina da gazdinstvo počne da napreduje: bez dodataka sa strane, normalno, znači nema napredovanja ovakvih gazdinstava.

II slučaj. (a) Čitav se višak ulaže u povećavanje proizvodnje — proširena reprodukcija. (b) Višak se troši na povišavanje standarda i održava se prosta reprodukcija. (c) Višak se troši delom za proširenje proizvodnje, a delom za povećavanje potrošnje. (d) Ulaže se u proizvodnju i preko viška na račun smanjivanja potrošnje ispod standarda. (e) Teorijski, a i u praksi, može da se javi i peta mogućnost — trošenje čitavog viška i dela imovine za povišenje standarda, znači umanjena reprodukcija. U ovom slučaju, naročito ako se višak troši za proširenje proizvodnje, gazdinstvu je potrebno više radne snage no što mu daje domaćinstvo i ono izlazi na tržište rada. Tako se vrši njegovo transformisanje u kapitalističko preduzeće, ukoliko su takvi društveno-proizvodni odnosi. U našim uslovima gazdinstvo će po pravilu da ide na proširivanje proizvodnje upotrebom boljih sredstava za proizvodnju, a ne toliko proširivanjem poseda i upotrebom tuđe radne snage, pošto u tom pravcu postoje ograničenja.

III slučaj. (a) Troši se imovina — umanjena reprodukcija, čemu se pristupa kada već nema drugog izlaza. (b) Snižava se standard i održava prosta reprodukcija, što je vrlo česta, gotovo najčešća pojava. (c) Deo radne snage iz domaćinstva odlazi na druge poslove — vrši se proletarizovanje domaćinstva. Često se sredstva dobivena prodajom radne snage ulažu u gazdinstvo da bi se nekako podiglo, što je karakteristično za veći broj tzv. mešovitih gazdinstava.

Potrebno je imati u vidu još neke okolnosti. Najveći dio vrednosti za proizvodnju vezan je za zemlju. »Jedna od specifičnih nevolja sitnog zemljo-

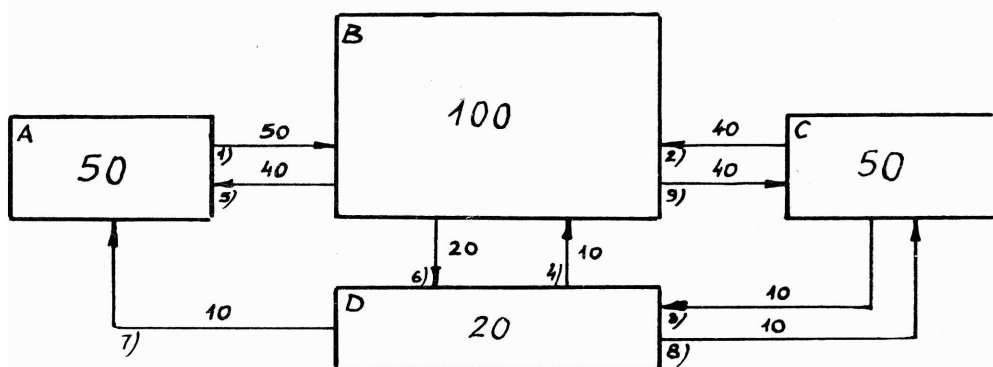
delstva tamo gde je ono skopčano sa slobodnom zemljišnom svojinom, potiče iz toga što obrađivač izdaje kapital u kupovanje zemlje... Tu cena zemlje sačinjava pretežan elemenat individualnih lažnih troškova proizvodnje ili cene koštanja proizvoda za pojedinačnog proizvođača.¹² Za seljačko su gazdinstvo ovo isuviše stvarni troškovi proizvodnje, jer prema prilikama u seljačkoj poljoprivredi uglavnom se kupovinom zemlje može da proširi gazdinstvo. Prema našem ispitivanju izlazi da se samo 10% od ukupnih sredstava po vrednosti obrne u jednoj godini, tako da je koeficijent obrta 1/10. Iz ovoga proizlazi da se samo 10% od viška namenjenog u proizvodne svrhe može direktno proizvodno da upotrebi. Pri svemu se mora imati u vidu da se polazi od tada postojećeg stanja tehnike i intenzivnosti proizvodnje u seljačkim gazdinstvima (ispitivanje je izvršeno 1955. godine).

III

ŠEMATSKI PRIKAZ TIPOVA REPRODUKCIJE PREMA MODELU

I (a) slučaj

Šema 1*

* Objašnjenje znakova: A = Domaćinstvo; B = Gazdinstvo; C = Posed — sredstva; D = Tržište.

Ovo je najprostiji slučaj kada gazdinstvo ne ostvaruje višak, ali zapošljava radnu snagu i obezbeđuje sredstva za egzistenciju domaćinstva u okvirima standarda. Čitav lanac reprodukcije može da se podeli na dva dela: (1) proizvodnja i (2) raspodela. (Navedene brojne veličine u šemi imaju samo relativan značaj).

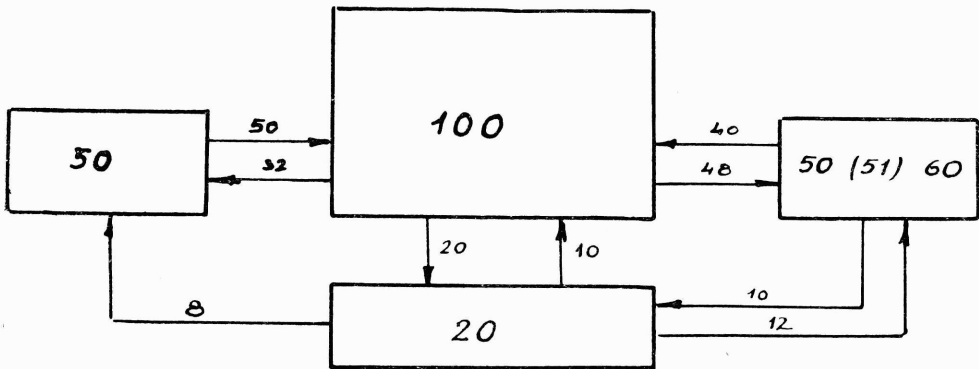
Proizvodnja obuhvata: 1) Korišćenje radne snage domaćinstva na gazdinstvu u iznosu od 50 vrednosnih jedinica. 2) Upotreba sredstava za proizvodnju za 40 jedinica. 3) Prodaje se deo proizvoda za 10 jedinica. 4) S tržišta se nabavljaju sredstva za proizvodnju u iznosu od 10 jedinica. U gazdinstvo je uloženo opredmećenog i živog rada u iznosu od 100 jedinica i proizvedeno isto toliko vrednosti.

¹² Karl Marks, *Kapital III*, s. 699.

Raspodela obuhvata: 5) Gazdinstvo daje proizvode domaćinstvu u iznosu od 40 jedinica. 6) Na tržište se s gazdinstva iznosi proizvoda za 20 jedinica. 7) S tržišta se nabavljaju sredstva za potrošnju u domaćinstvu za 10 jedinica. 8) S tržišta se nabavljaju sredstva za proizvodnju u iznosu od 10 jedinica. 9) S gazdinstva se vraća u posed sredstava za proizvodnju u iznosu od 40 jedinica. Pošto je pretpostavka da u sastavu domaćinstva ne dolazi do promena, posle svih ovih transakcija stanje gazdinstva u celini biće jednako stanju na početku godine: vrši se normalna prosta reprodukcija.

I (b) slučaj

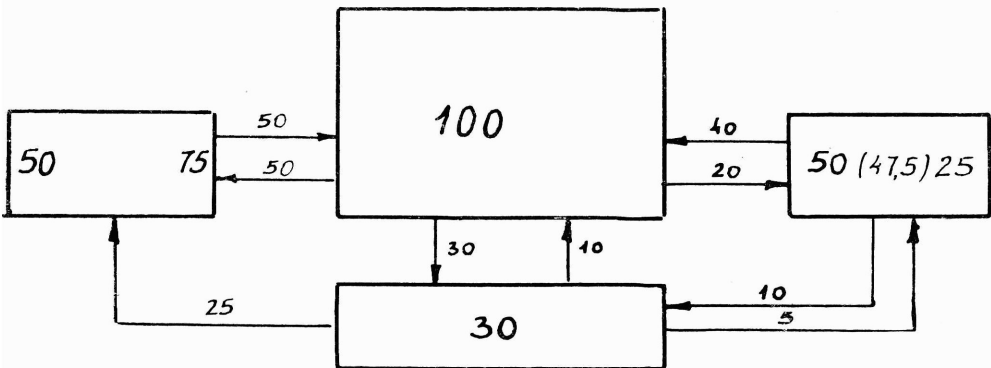
Sema 2

Ovde se na račun smanjenja potrošnje u domaćinstvu za 20%, ostvaruje ušteda za proširivanje proizvodnje, ali je to proširivanje vrlo neznatno pošto se samo 10% viška može direktno proizvodno da upotrebi. Ako bi se akumulacija upotrebila za izvesne racionalizacije: bolje seme, veštačko đubrivo i slično, može se očekivati da gazdinstvo počne da donosi stvarni višak i da dobije neke uslove za napredovanje. Kroz ograničavanje potrošnje — radi napredovanja, to je metod podizanja seljačkog gazdinstva.

I (c) slučaj

Sema 3

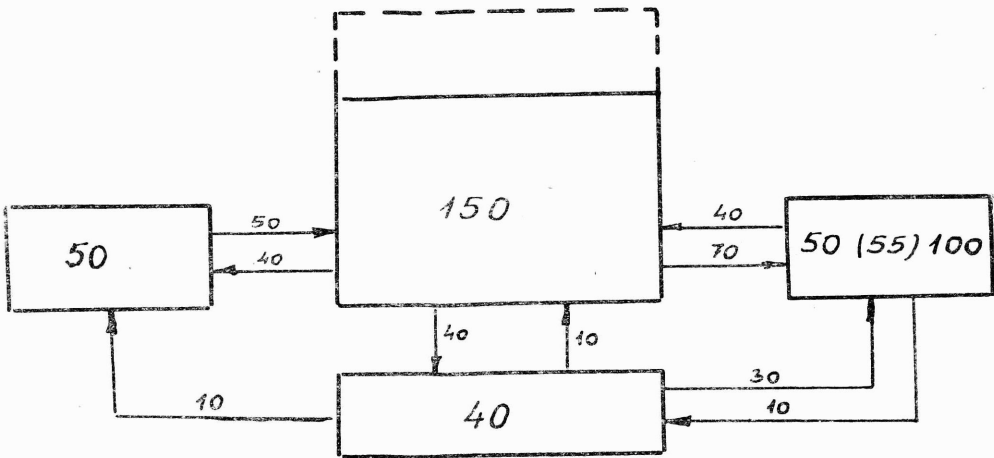
Ovde je došlo do trošenja dela imovine radi povećanja potrošnje u domaćinstvu. Kao što se vidi, povećana potrošnja za 50% uslovlila je smanjivanje sredstava za svega 5%. Ovakvi se slučajevi javljaju kod svadbi, posebno kod udaja koje za mnoge seljačke kuće znače ekonomsku katastrofu, a bolest i školovanje dece na strani često dovode do trošenja imovine i umanjene reprodukcije.

Pri napredovanju gazdinstva na račun smanjivanja potrošnje, kako je to prikazano u I (b) slučaju, bio bi potreban čitav vek da se gazdinstvo znatnije unapredi i podigne pod datim pretpostavkama. I opadanje gazdinstva ne mora da bude tako naglo, što je objašnjenje za duže životarenje gazdinstava u kojim dolazi do trošenja imovine za potrebe povećanja potrošnje iznad uobičajenog standarda.

II slučaj. Gazdinstvo ostvaruje višak preko potreba domaćinstva. Pretpostavimo da višak iznosi 100% od vrednosti uložene utrošene radne snage, kao što je u proseku i bio slučaj kod ispitivanih gazdinstava, ako se ne vodi računa o stepenu zaposlenosti (99,3%).

II (a) slučaj

Šema 4

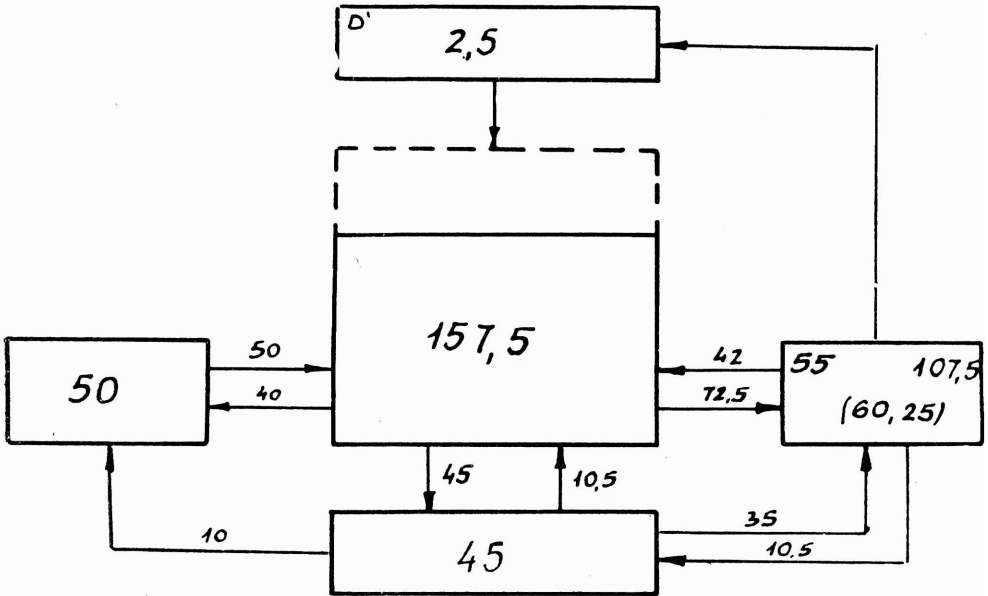

Višak od 50 jedinica ulaže se u posed, odnosno u proširivanje sredstava za proizvodnju i proizvodne svrhe. Vršiti se proširena reprodukcija, a javlja se potreba za najamnom radnom snagom. Druge godine slika je sledeća (vidi šemu 5).

Treće se godine kupuje radne snage za 5,125 jedinica, a bruto proizvod iznosi 165,375 jedinica. Kapitalisanje ide veoma sporo, ali se ipak vrši. Pored veze s tržištem robe — proizvoda rada, gazdinstvo redovno izlazi i na tržište rada — radne snage kao robe. Za sada još uvek skromno — svega 10% od ukupno uloženog rada — ali je rađanje kapitaliste na pomolu.

Ostale varijante slučaja II same po sebi su jasne. Kod II (b) imamo prostu reprodukciju — višak se troši u domaćinstvu. Kod II (c) javlja se usporeno kapitalisanje — višak se deli na dva dela: domaćinstvo i posed.

Šema 5

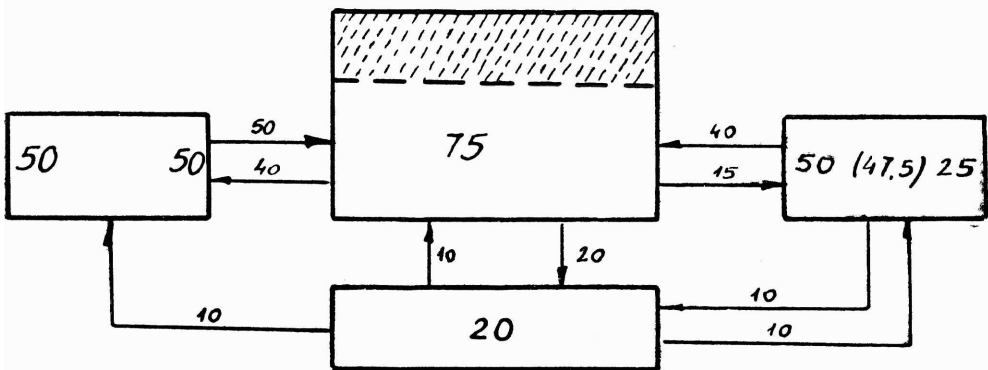

Kod II (d) vrši se pojačana kapitalizacija, jednim delom na račun snižavanja standarda. Kod II (e) javlja se umanjena reprodukcija — domaćinstvo troši čitav višak i deo imovine — dolazi do smanjivanja imovine.

III slučaj. Gazdinstvo ne uspeva da produktivno zaposli radnu snagu i zadovolji potrebe domaćinstva. Pretpostavimo da gazdinstvo daje posla samo za polovinu radnika, odnosno polovinu potrebnog dohotka za domaćinstvo.

III (a) slučaj

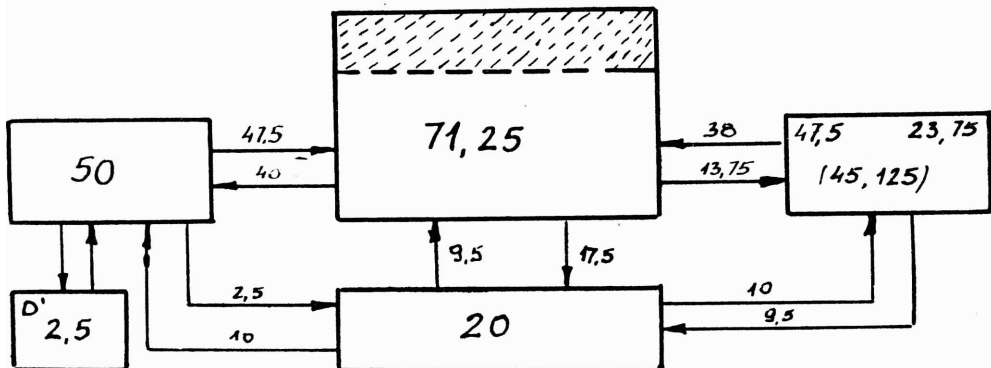
Šema 6

Ovde imamo primer trošenja imovine radi održavanja nivoa potrošnje u domaćinstvu. Gazdinstvo je zadovoljilo samo polovinu potreba domaćin-

stva, a ostatak je podmiren trošenjem imovine koja je smanjena za 5%. Proizvodno može da se upotrebi sledeće godine samo 47,5, tako da jedan deo radne snage izlazi na tržište rada što za sada iznosi samo 2,5 jedinice. Druge je godine šema reprodukcije gazdinstva znatno izmenjena — kao element reprodukcije, pored tržišta robe, pojavljuje se tržište rada.

Šema 7

Treće godine na tržište rada izlazi 4,875 jedinica radne snage, a proizvodnja na gazdinstvu se stalno, mada postepeno, smanjuje. Kao što je kod povećavanja proizvodnje progresija bila neznatna, ovde je opadanje degresivno, tako da bi pri nepromenjenim uslovima moglo da ide u beskonačnost, što odražava pojavu realnog života. Mnoga gazdinstva decenijama tako propadaju, a mogu da se i dalje održavaju ograničavanjem potrošnje na fizički minimum, a pored toga i prodavanjem radne snage gde se može i pošto se može.

III (b) slučaj

Ako u blizini nema uslova za uzgrednu zaradu, a po tradiciji se ne ide u pečalbu, događa se da se gazdinstvo održava na račun standarda članova domaćinstva. To dovodi do fizičke i psihičke oronulosti članova domaćinstva i podrija uslove za reprodukciju u njihovoj osnovi. Takav seljak ne vidi izlaza; preduzima se nešto od slučaja do slučaja i završava pre vremena.¹³

III (c) slučaj

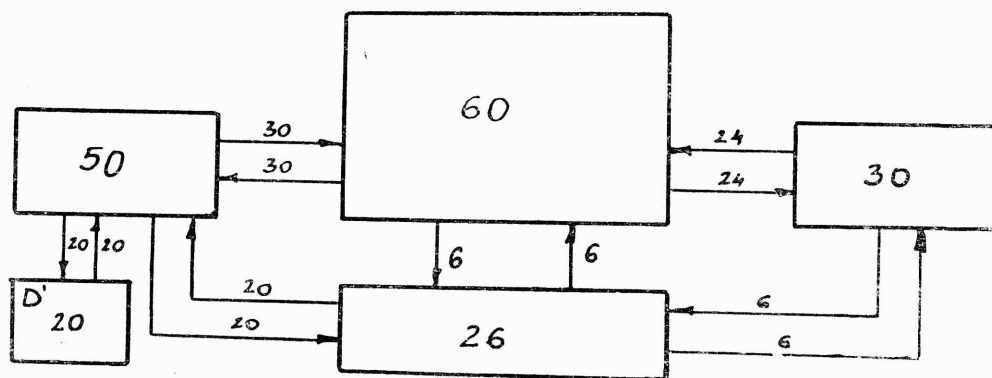
Deo radne snage radi van gazdinstva, što je vrlo čest primer. Umesto da prodaje robu, kao sitno-robni proizvođač, seljak sada kao proleter prodaje radnu snagu. Na tržištu istupa kao prodavalac radne snage i kao kupac ostalih roba. Čest je slučaj da se sredstvima dobivenim prodajom radne snage i samo gazdinstvo održava u životu. Seljak teško napušta svoj mukotrpan i pačenički život, jer obično i nema kud ako se u društvu ne vrši revolucionisanje proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje. »Ono što njega najviše veže za selo to je društveni ambijent. Za njim on najviše boluje kad se preseli. U svome društvu on ima svoje mesto među srođnicima i prijama

¹³ Mijo Mirković, isto.

teljima, ima svoje određeno mesto kao domaćin u društvu koje mu dolazi u kuću u raznim prilikama. Ima svoj rang u društvu, do koga mu je mnogo stalo. Ima svoje zabave i rasonođenja, ima neki oslonac u nevolji».¹⁴

Kod ovog slučaja radi se o gazdinstvu koje ne zapošljava produktivno svu radnu snagu domaćinstva i ona od početka traži posla na drugoj strani, što je primer poluproleterskog gazdinstva. Pretpostavimo da 2/5 radne snage izlazi na tržište, jer se tek ostatak od 30 jedinica može, pri datom organskom sastavu proizvodnje — 1 : 1 — da produktivno zaposli na gazdinstvu.

Šema 8

Ovoj varijanti pripadaju gazdinstva od 2 i 4 ha u navedenom ispitivanju, a o njihovoj rasprostranjenosti govore podaci koje pruža Anketa o seljačkim gazdinstvima koju već deset godina sprovodi Savezni zavod za statistiku, Popis poljoprivrede 1960. i Popis stanovništva 1961, kao i niz istraživanja izvršenih u nas posljednjih godina.

Prikazani model za analizu reprodukcije seljačkog gazdinstva vrlo je uprošćen i ostavlja izvan neke vrlo radikalne transformacione momente. Postoji mogućnost da se na osnovu bogate statističke građe — polazeći od osnovnog modela — prikažu promene u reprodukciji seljačkog gazdinstva izazvane većom tržišnošću proizvodnje gazdinstva i radne snage domaćinstva, kao i dejstvom kooperacije. Veća tržišnost proizvodnje i radne snage vodi povećanoj tržišnosti potrošnje domaćinstva. Kooperacija pri kojoj se društvena sredstva — finansijski i tehnički — uključuju u reprodukciju gazdinstva, sa svoje strane takođe doprinosi sve jačoj integraciji seljačkog gazdinstva u širu društvenu zajednicu.

* * *

(1) Seljačko gazdinstvo kao zaostatak prošlih načina rada i društvenog života sadrži elemente kompleksne društvene institucije, čiji su elementi: domaćinstvo, gazdinstvo u užem smislu i posed. Pored ostalih, atribut »seljačko« čini se i dalje pogodnim jer izražava pored zanimanja i socijalnu kategoriju, pri čemu treba razlikovati »seosko« kao naseljsko obeležje od »seljačkog« koje je socijalno-profesionalna kategorija. Reprodukcija seljačkog gazdinstva delom je prirodna a delom robna. Tržište se pojavljuje u

¹⁴ Sreten Vukosavljević, isto, s. 189.

dvojakom vidu: kao tržište robe i kao tržište rada. Ovaj oblik odnosa proizvodnje nastaje raspadanjem kako feudalnih odnosa, tako i kolektivnih oblika svojine zasnovanih na ekstenzivnom stočarstvu i prelaženjem na ratarstvo pod dejstvom umožavanja stanovništva. Seljačka zemljišna svojina je nastajala, po pravilu, osvajanjem od prirode, dakle, radom.

(2) Seljačko gazdinstvo, kao minijatura narodne privrede, sadrži sve faze reprodukcije i sve organe privredno-društvenog organizma. Njegova se egzistencija zasniva na jednoj protivrečnoj zajednici: s jedne strane težnja da se reprodukcija obavi u sopstvenim okvirima, a s druge strane napredak u tehnici, produktivnosti i dohotku vezan je za veću robnu proizvodnju gazdinstva i robnu potrošnju domaćinstva. Posebno je karakterističan odnos gazdinstva prema tržištu rada, po čemu se razlikuju pravci raslojavanja seljačkog gazdinstva: u krupnorobnog proizvođača, odnosno u proleterizovano domaćinstvo. Kategorija viška vrednosti, odnosno viška proizvoda, ima za seljačko gazdinstvo osobeno značenje — nije u pitanju samo višak posle podmirenih nadnica iz svake delatnosti, grane ili kulture, u okviru gazdinstva — već višak dohotka preko podmirenih potreba domaćinstva, pod pretpostavkom da je prethodni uslov zadovoljen. S tog gledišta nastaju tri slučaja, s nizom varijanti tipova reprodukcije seljačkog gazdinstva: gazdinstvo podmiruje potrebe, ostvaruje ili ne ostvaruje definisan višak dohotka. Kakve će se varijante javiti u svakom od ova tri slučaja zavisi od spoljnih društvenih prilika i od stanja u okviru gazdinstva.

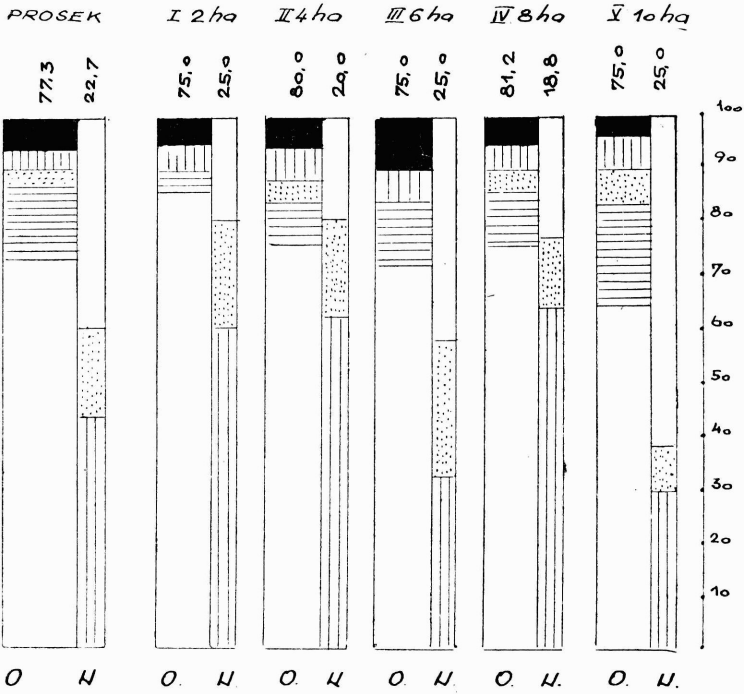
(3) Šematski prikaz varijanti tipova reprodukcije seljačkog gazdinstva prema uprošćenom modelu upućuje na neke karakteristike, imajući uvek u vidu pretpostavke prema ispitivanjima 1955. godine iz kojih su izvedene neke strukture i odnosi: organski sastav proizvodnje, stopa viška vrednosti, broj obrta sredstava, stepen tržišnosti proizvodnje gazdinstva i potrošnje domaćinstva. Izuzimajući slučajeve u kojima se vrši prosta reprodukcija, šeme na osnovu datih pretpostavki pokazuju da se napredovanje gazdinstva odvija veoma sporo, jer se samo deseti deo sredstava obrne u jednoj godini. Ubrzanje tempa proširene reprodukcije moguće je samo menjanjem tehnike proizvodnje — ulaganjima koja se brže realizuju: veštačko đubrivo, kvalitetno seme, odabrane rase stoke. Propadanje gazdinstva u slučaju umanjene reprodukcije, usled trošenja imovine, takođe ide sporije, čime se dade objasniti duže životarenje slabih gazdinstava. Injekcije za produžavanje života dobijaju se prihodima iz rada van gazdinstva. Dok je tržište za nabavku radne snage za naša seljačka gazdinstva malo značajno, tržište za prodaju radne snage pokazuje se kao neophodan uslov egzistencije velikog broja seljačkih domaćinstava, tzv. mešovitih kategorija. Prikazani model, koji je ovde korišćen vrlo uprošćeno, omogućava unošenje novih elemenata u analizu, praćenje i merenje transformacionih procesa koji se pod dejstvom industrijalizacije i urbanizacije u socijalističkim uslovima zbivaju na selu i seljačkom gazdinstvu.

Prilog: Neka obeležja ekonomike gazdinstava na osnovu čijeg su ispitivanja uzete pretpostavke za odnose u strukturi reprodukcije prikazanog modela¹⁵ (ispitivanje 1955. godine).

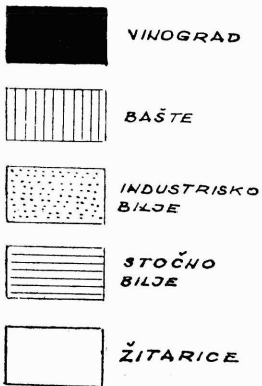
¹⁵ Objavljeni rezultati u radu **Prilog ispitivanju ekonomike seljačkog gazdinstva**, Letopis naučnih radova 7, 1963, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, s. 125—151.

GRAFIKON 1.

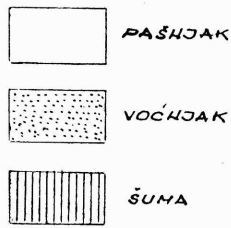
STRUKTURA KORIŠĆENJA ZEMLJIŠTA

OBRABEENO

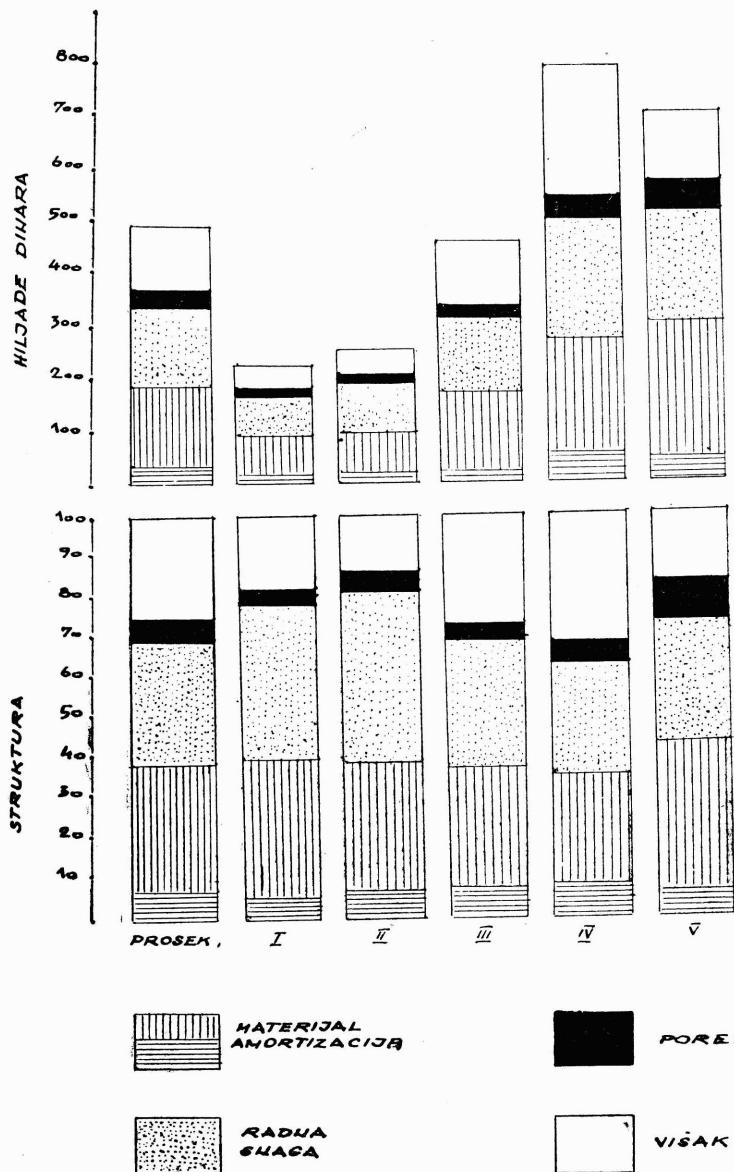
NEOBRABEENO

O. = OBRABEENO
H. = NEOBRABEENO

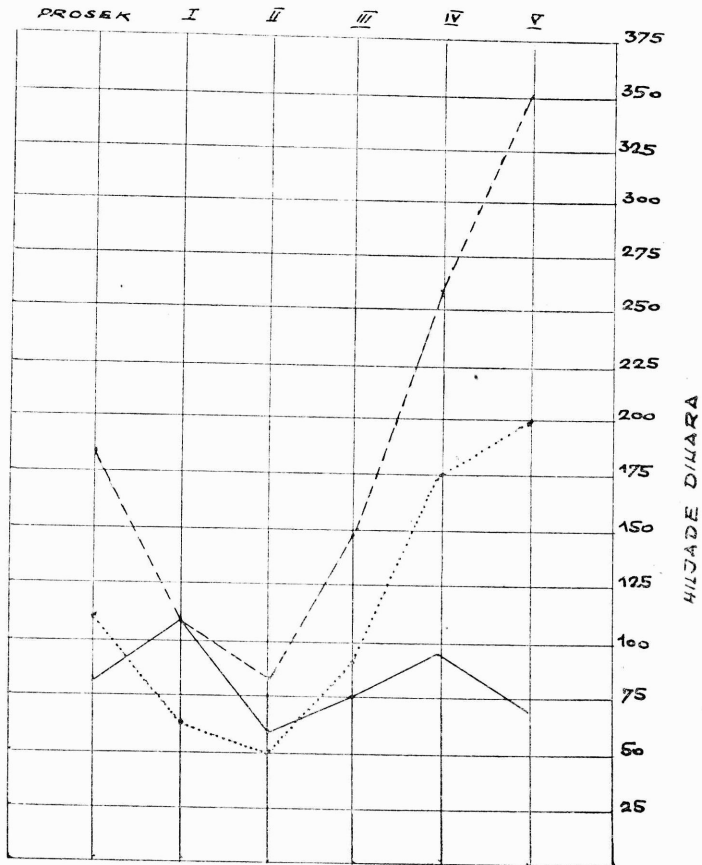
GRAFIKON 2.

STRUKTURA BRUTO PROIZVODA

GRAFIKON 3.

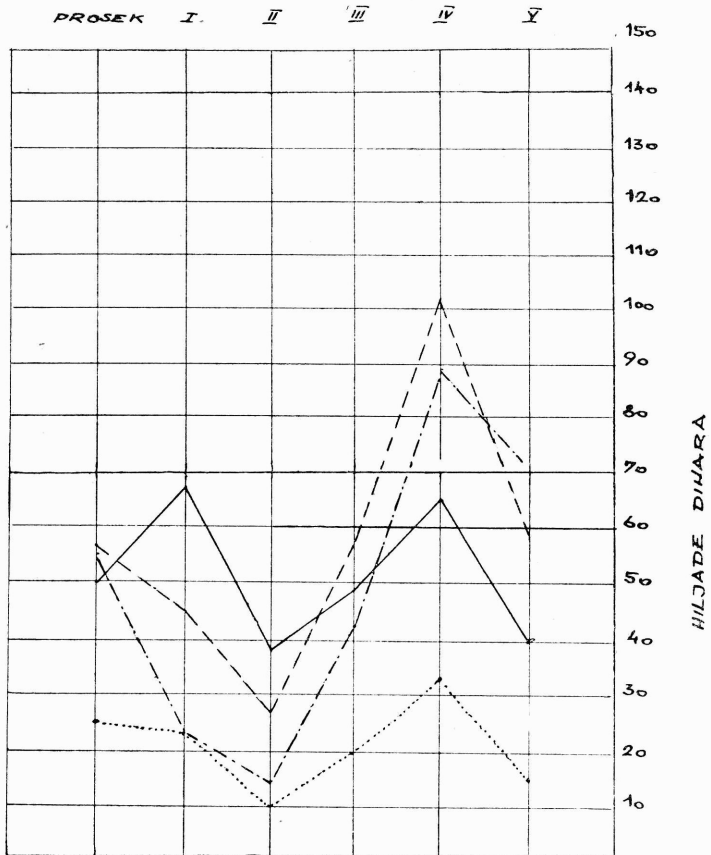
ODNOSI FAKTORA I REZULTATA I

———— BRUTO PROIZVOD PO 1 RO
----- BRUTO PROIZVOD PO 1 RADNIKU
..... DOHODAK PO 1 RADNIKU

GRAFIKON. 4.

ODNOSI FAKTORA I REZULTATA \bar{II}

———— DOHODAK PO 1 ha.

----- DOHODAK PO 1 ČLANU.

..... VIŠAK PO 1 ha

- . - . - . VIŠAK PO 1 RADNIKU.

Summary

SOME CHARACTERISTICS OF THE REPRODUCTION OF A PEASANT'S HOLDING — MODEL FOR A RESEARCH OF ITS TYPES

In this article some characteristics of a peasant's holding as a form of relation in agriculture and society generally are considered.

In the first part its complexity is pointed out, because it includes household, holding and property, and as such it represents relics of past ways of production and social relations. The author thinks that a term »peasant's holding« is appropriate for use, beside some others such as »individual holding«, »family holding«, etc. Further on, the process of formation of a peasant's holding in Yugoslavia, particularly in Dinara's and other southern regions has been discussed. The peasant's landownership had been formed as a result of work and a conquest of land from the nature and is determined with the existing level of productive forces of the given society.

In the second part the structure of the peasant holding, as an analogue to the structure of the national economy, has been analysed, because it comprises production, consumption, distribution and exchange. The peasant's holding is a unity of two contrarities: a) natural or selfsufficient production and b) market production, with an increasing tendency of its predomination by which a peasant's holding is being negated. The market for a peasant's holding appears in two forms: 1. as a market of goods (products of work) and 2. as a market of labour (labour power as goods). Taking as a base presuppositions gained by the investigation of the group of holdings in 1955 (organic composition of production, proportion of the surplus of value, proportion of the engagement of the labour power of the household, proportion of market production and consumption) the author constructs the model of reproduction of a peasant's holding. If the surplus of value is conceived as a rest of the income after satisfying all the expences on wages and needs of the household, three cases may appear: I holding gives enough work and income to the household, II holding after paying out expences on wages and needs of a household realizes certain surplus of income and III holding does not fully employs available productive labour power of a household and does not satisfies all its needs.

In the third part a scheme of the model of reproduction of holding with possible variants is given. The model comprises only the basic elements of the reproduction: household, holding, property and market, and forms of their relationship. The presuppositions for this model are: organic composition of capital 1 : 1, surplus of value in proportion of 100% for the holding II, market production in proportion of 20% and consumption rate of 20%. The improvement of the holding in the process of expanded reproduction goes as slow as the process of deterioration of a holding through spending out its property. The labour market appears as an important factor for holding II (it has to supply itself with the labour at the market) and holding III (it is forced to sell its unemployed labour at the market). This marks the phenomenon of disappearance of a classical, »pure« type of a peasant holding.

The model for the analysis of the reproduction of the peasant's holding presented in this article in a simple form, enables the inclusion of some essential transforming elements, such as market production, employment out of agriculture, cooperation, etc. that were not treated in this article.

Резюме

ОСОБЕННОСТИ ВОСПРОИЗВОДСТВА КРЕСТЬЯНСКОГО ХОЗЯЙСТВА — МОДЕЛЬ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ЕГО ТИПОВ

В статье рассматриваются некоторые характеристики крестьянского хозяйства как формы отношений в сельском хозяйстве и обществе вообще.

В **первой части** указывается на сложность крестьянского хозяйства, так как оно включает в себе домашнее хозяйство, хозяйство и имение, и как таково

является остатком прошлых способов производства и общественных отношений. Автор думает, что термин «крестьянское хозяйство» все еще можно считать подходящим, хотя есть и другие, как например, «единоличное хозяйство», «семейное хозяйство» и т. п. Далее автор рассматривает процес с формирования крестьянского хозяйства в Югославии, особенно в динарском краю и в других южных краях. Подчеркивается, что крестьянскую земельную собственность создает труд, что она создается захватыванием земли у природы, и что она обусловлена данным уровнем производительных сил общества.

Во **второй части** подвергается анализу структура крестьянского хозяйства, а она аналогична структуре народного хозяйства, так как содержит почти все фазы производства: производство, распределение, обмен и потребление. Крестьянское хозяйство является сочетанием двух противоположностей: натурального и товарного производства, причем есть тяготение ко все большему рыночному производству, вследствие чего оно перестает быть крестьянским хозяйством. Рынок крестьянского хозяйства имеет два вида: а) как рынок товара (продукта труда) и б) как рынок труда (рабочей силы как труда). На основании предпосылок, которые являются результатом исследования группы хозяйств в 1955 г., (органический состав производства, ставка прибавочной стоимости, степень занятости рабочей силы хозяйства, отношение между производством и потреблением) автор конструирует модель воспроизводства крестьянского хозяйства. Если прибавочную стоимость понять как остаток дохода после того как удовлетворены поденщины и потребности хозяйства, имеем три случая: I Хозяйство обеспечивает достаточно работы и доходов домашнему хозяйству; II Хозяйство, после того как удовлетворены поденщины и потребности хозяйства, осуществляет определенный прибавочный доход; III Хозяйство не дает продуктивно работу рабочей силе домашнего хозяйства и не удовлетворяет всем его потребностям.

В **третьей части** дается схематический обзор модели воспроизводства приведенных трех случаев с возможными вариантами. Модель является схемой основных элементов воспроизводства крестьянского хозяйства (домашнее хозяйство, хозяйство, имение и рынок с их взаимосвязями). Предпосылками для этой модели являются: органический состав производства 1:1, число оборота итоговых средств 1:10, ставка прибавочной стоимости 100% только для II случая, способность участвовать на рынке 20% и потребность 20%. В статье указывается на медленность прогресса хозяйств, которые осуществляют расширенное воспроизводство, но также можно говорить и о сравнительно медленном разорении хозяйств, которые расходуют имение. У хозяйств II и III типов появляется и рынок труда (хозяйства II типа покупают рабочую силу, а III типа продают рабочую силу домашнего хозяйства). Это и есть явления исчезновения классического, чистого типа крестьянского хозяйства.

Модель для анализа воспроизводства крестьянского хозяйства, которая в настоящей статье дана в очень упрощенном виде, дает возможность включить некоторые существенные преобразовательные процессы в крестьянских хозяйствах, как, например, способность участвовать на рынке, занятость вне хозяйства, кооперация и т. д.